

RAIMONDAS KAZLAUSKAS

Klaipėdos universitetas

JĖGOS TEISĖ IR TEISĖS JĖGA FORMUOJANTIS GRAIKŲ POLIUI

The Right of Power and the Power of Law
during Greek Polis Formation

SUMMARY

The article considers the formation and development of the legal consciousness of Ancient Greece. It presents two autonomous but closely interrelated phenomena of Greek civilization – *power* and *law* and analyzes their interplay in the course of history. Each epoch of Ancient Greek history had its own peculiar dominating form of government. During the times of Polis formation, the Greeks finally chose the model of society based on horizontal relations and tried the forms of government – aristocracy and timocracy -- which were legitimized by the principles of order and justice typical of given historical period. The symbols of those principles were goddesses Dike and Eunomia.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama antikinės Graikijos teisinės sąmonės formavimosi procesas. Siekiant įgyvendinti iškeltą sumanymą, pasirinkti du savarankūs, tačiau glaudžiai tarpusavyje susiję, graikų civilizacijos fenomenai – *jėga* ir *teisė* – ir pateikta jų istorinės sąveikos analizė. Kiekviena skirtinga graikų istorijos epocha turėjo savitą joje vyravusią valdymo formą. Polių atsiradimo laikotarpiu, kai graikai galutinai pasirinko horizontaliais ryšiais grindžiamą visuomenės modelį, čia buvo išbandytos dvi valdymo formos – aristokratija ir timokratija. Šias valdymo formas legitimavo kiekvienam laikotarpiui būdingi tvarkos (teisingumo) principai, kuriuos simbolizavo už kosmo-politinę tvarką atsakingos deivės – horos Dikė ir Eunomija.

EUNOMIJA IR TIMOKRATIJA

Galima pasakyti, kad jau VII a. pr. Kr. lesnio politinio gyvenimo modelį, pirmenybę netikėtai suteikė istoriškai uni-

RAKTAŽODŽIAI: aristokratija, timokratija, Dikė, Eunomija, polis, jėga, teisė, valdymo forma.
KEY WORDS: aristocracy, timocracy, Dike, Eunomia, polis, power, law, form of government.

kaliu ir lemtingam posūkiui atgal prie bendruomeninio gyvenimo idealų ir standartų, kurių dvasią geriausiai išreiškė visų ginkluotų genties vyrų sueigas primenantys tautos susirinkimai ir bendrijų vadams iškilusi būtinybė naujomis sąlygomis skaitytis su galinčiais už save pastovėti netgi eiliniaus jų nariais. Graikų mentalitete, skirtingai nuo tuo metu Rytuose paplitusių nuotaikų, neišdildomai gajus pasirodė esąs socialinis mitas apie, regis, dar visai neseniai gyvavusį aukso amžių ir šio mito vis tebeगाivinamus laisvės, lygybės bei teisingumo idealus, kurie čia iki galo netgi nebuvo spėjęs išnykti. Visi tiranai – Kipselidai, Peisistratidai ar Deinomenidai – savo įvykdytus valdžios perversmus vienareikšmiškai grindė teisės ir teisingumo atkūrimo idėja. Save jie vadino keršytojais (*aisymnetoi*) už pamintą teisingumą.⁴² Būtent tai turint omeny reikėtų suprasti Aristotelio pastabą, jog Atėnų demas Peisistrato vykdytą bendrapiliečių lygybės ir teisybės atkūrimo programą visai nuširdžiai laikė „gyvenimu prie *Krono*“, arba aukso amžiaus sugražinimu.⁴³

Kaip tik dėl šio tradicinio įsitikinimo graikų politinėje teologijoje labai aštriai atsispindėjo skausmingi turtinės ir socialinės nelygybės ženklai. Sinoikizmų laikų didikų idealas *Apolonas*, išreiškęs, anot F. Nietzsche's, aristokratiškąjį *principium individuationis*⁴⁴, puikiai tiko būti kelrode žvaigžde gyvenimo skonio ir savigarbos dar nepraradusiam maruoliui, bet šis dievas nieko negalėjo patarti paprastiems likimo nuskriaustiesiems ir pažemintiesiems, kurie mirties šešėlį dažnai regėjo beveik kaip išsivadavimą nuo gyvenimo negandų. Aristokratiškas

odes, skirtas savimi pasitikinčių ir gyvenimu besidžiaugiančių žmonių ratui, ėmė išstumti daugumos išpažįstamas valstietiškas požiūris į gyvenimą kaip kančiose paskendusią ašarų pakalnę, į kurią žmonės, esą, nublokšti dėl savo padarytų nuodėmių. H. Arendt manytu, to meto graikų sąmonėje įvyko savotiška pasaulėvaizdžio inversija: viltį praradusiems paprastiems demotams *Apolono* globojamas saulės nušviestas žemiškasis pasaulis ir požeminė *Hado* viešpatija vertybine prasme paradoksaliai susikeitė vietomis.⁴⁵ Valstiečių lūkesčiams artimas orfizmas ir jam giminingas *Dioniso* garbinimas privertė pasislinkti *Apolono* religiją netgi kultiniame šio dievo centre Delfuose. Šis varguomenės solidarumo gynėjas buvo įtrauktas ir į oficialų Olimpo panteoną. Į miniai suprantamą reginį orientuota *Dioniso* religija virto naujosios graikų sakralinės kultūros pagrindine žyme.⁴⁶ Dionisijų apeigas Korinto tiranas Periandras, Sikiono tiranas Ortogoras ir Atėnų tiranas Peisistratas ilgainiui net pavertė visiems privaloma valstybine švente.⁴⁷ VII–VI a. pr. Kr. naujasis kultas graikams padėjo radikaliai perspręsti smarkiai pašlijusį teodikėjos klausimą. Jis puikiai tiko, siekiant rasti amžinajam dieviškojo teisingumo principui naują atramą empirinėje tikrovėje, kurioje šis teisingumas buvo trypiamas. *Dioniso* kultas ir dvasiškai jam giminingas atnaujintas chtoniškasis orfikų sąjūdis ėmėsi uždavinio atstatyti gyvenimo gniuždomą paprasto žmogaus orumą. Pasak F. Nietzsche's, dėl *Dioniso* religijos įtakos, atsinaujino vieno žmogaus sąjunga su kitu, kurioje „kiekvienas jaučiasi ne tik suvienytas, sutaikytas, su-

siliejęs, bet ir virtęs vienu“⁴⁸. V. Šilkarskis, apibendrinamas F. Nietzsche’s, E. Rohde’s, W. Otto ir K. Joelio šiuo klausimu parašytas studijas, išskyrė tris pagrindinius orfinėje pasaulėžiūroje dėstomus kosminės dramos aktus. Ši drama atspindinti žmogaus dinaminį ryšį su sudievinata daiktų visuma. Jos dalys – „pirmykštė vienybė, suardyta vienybė ir atstatyta vienybė“⁴⁹. Tiesiogine teokratija pasižymėjęs *Krono* amžius reiškęs *pirmykštę vienybę*; žmonių laisvės ir savivalės istorija paženklintas *Dzeuso* amžius reiškęs *suardytą vienybę*; tuo tarpu tėvažudystės nuodėme nesusitėpęs ir po savo kankinančios mirties naujam gyvenimui prisikėlęs *Dionysas* pradedąs naują – *atkurto vienybės* – amžių, kuriame šiapusinis žmogaus kančios kelias vedąs į tikratiškių brolybę, o anapusinis mirties kelias – į amžinąjį gyvenimą. Orfikų išvada bendriausiu pavidalu galėjo skambėti maždaug taip: žmogus pats nutraukė ryšį su dieviškuoju teisingumu, todėl pats ir privalo šį ryšį atkurti. Išvertus į tuometinių politinių realijų kalbą, šią mintį būtų derėję perfrazuoti taip: pirmykštė graikų bendruomenės vienybė dėl žmonių gobšumo ir puikybės sudužo; žmonės virto individualiais-atomais, o pastarųjų egzistavimas, remiantis Demokrito vėliau pateiktu klasikiniu apibrėžimu, yra neatsiejamas nuo moralinės ir vertybinės tuštumos; žmogus privaląs iš šios būsenos sugrįžti atgal į „*Krono* laikų“ vienybę, o jei to negali padaryti savo jėgomis, tai privalo vado-

vautis dieviškąjį teisingumą menančių demo išrinktųjų – aisimnetų*, dialaktų** arba tesmotetų*** – nurodymais.

X X X

Pasak J. Burckhardto, į tokius žmones graikų žiūrėta su pagarbia baime, jiems „įstatymleidyse regėjosi tarsi kokia antgamtinė būtybė, ir apie Likurgo, Solono, Zaleuko, Charondo šlovę garsas ėjo ir žymiai vėlesniais laikais“⁵⁰. Įstatymleidyse, anot Solono, ne tik suteikė visiems piliečiams galimybę pagal dieviškojo teisingumo normas valdytis patiems⁵¹, bet ir „teisingai pratino piliečius kaip vieno kūno dalis atjausti vienas kito sielvartą ir skausmą“⁵². Vienas žmogus realiame gyvenime retai kada imdavosi įgyvendinti tokią sudėtingą socialinės teisybės atkūrimo misiją. Čia veikiau jau buvo galima stebėti savotišką jėgos tandemą su teise. Joks demagogas nesiimdavo tokio darbo, pirma neužsitikrinęs charizmatinio dieviškosios valios pranašo paramos: šiame kontekste puikiai dera aisimneto Solono tandemas su pranašu Epeimenidu Kretiečiu⁵³, arba vėlesnis tirano Peisistrato flirtas su žinomu orfikų lyderiu Onomakritu.⁵⁴

Pirmasis reiškinyse, pranašavęs šios reformos sėkmę ir aristokratinės polių sanklodos saulėlydį, buvo graikų Didžiosios kolonizacijos pradžia. Jos prototipas, anot M. Detienne’o, buvo Nausitojo įkurtas fajakų polis, simbolizavęs visos Didžiosios Graikijos politinių bandymų bazę ir jų metodus.⁵⁵ Kolonizacijos procesą kuravo Apolono kultas.⁵⁶ Delfų orakulas čia veikė kaip visų Graikijos polių užsienio reikalų ministerija ir užsienio žvalgybos centras. Kolonizacija

* Graikiškai – menantis teisingumą, keršytojas.

** Graikiškai – nešališkas tarpininkas, arbitras.

*** Graikiškai – įstatymleidyse.

x x x

griovė žmonių santykius ir įsakmiai reikalavo rasti naujas visuomenės struktūrinimo ir elitų kėlimo formules. Nuo metropolijų atsiskyrusiose apoikijose* dažnai neatpažįstamai pasikeisdavo tradicinės socialinės sąvokos. Anksčiau aristokratų giminės piknaudžiavo savo vadinamuoju „artimumu dievams“. O apoikijose aristokratinų privilegijų arba visai nelikdavo, arba jas įgydavo pirmoji atvykusi kolonistų grupė, visiškai neatsižvelgiant į metropolijose turėtą jos narių statusą. Dėl šios aplinkybės naujose apoikijose dažniausiai niekas nežinojo žodinės teisės tradicijos, kurią paprastai saugodavo senųjų aristokratų giminės. Tokiuose poliuose, kaip pavyzdžiui, prastuomenės įkurtuose Lokruose, įstatymus tekdavo specialiai paskelbti raštu – tesmotetui Zaleukui pirmą kartą (t.y. ~ 664 m. pr. Kr.) Graikijos istorijoje teko tai padaryti, remiantis „sapne gautais Atėnės priesakais“⁵⁷. Jonijos ir Aitolijos kolonistai nesistengė senojo administracinio skirstymo perkelti į naujas vietas. Kolonizacijos metu senosios sąvokos radikaliai pasikeitė. *Polis* virto personaline** (nors vis dar ne teritorine) valstybe, *Asty* ėmė reikšti autonomijos neturintį miestą, o *Demos* virto vietine bendruomene ir tuo pačiu polio sudedamąja dalimi.⁵⁸ Polio samprata buvo keratinis naujosios socialinės sąrangos akmuo. Joje originaliai pynėsi piliečių laisvės, vienybės ir visiškos politinės savivaldos principai. Aristotelis pabrėžė, jog „polis yra laisvųjų bendrija“⁵⁹. Tucididas, išplėsdamas šią mintį, pridūrė, kad polis – tai ir visiškas „savęs paties valdovas“⁶⁰.

Viena iš labiausiai įtikinamų polio atsiradimo versijų ši monolitinį vienetą nuo seno kildina iš ypatingo jūrų bastūnų mentaliteto. Polis primena laivo komandą, pavojaus kupinose jūros kelionėse neišvengiamai turėjusią išsiugdyti nepaprastą solidarumą, pasitikėjimą vieni kitais, tikėjimą bendru likimu ir bendromis vertybėmis, taip pat gebėjimą sinchroniškai veikti ir paklusti bendrą valią vykdančio vairininko-kibernetovadovavimui. Ilgam graikų sąmonėje įstrigusi Jonijos poeto Alkajo sukurta *laivopolio* metafora⁶¹ liudijo labai taiklų šio pastebėjimo pobūdį. Jonijoje politinės suirutės ir vertybių perkainojimo sąlygomis netgi senasis aristokratų *hybris* įgavo visiškai naują išraiškos formą. Balkanų Graikijoje vyravusi grubi panieka demui, reiškiamą dėl jo karinio menkavertiškumo, teisinis eupatridų nihilizmas ir ūkinis bendruomenininkų išnaudojimas neatpažįstamai pakito jūriniame Jonijos pasaulyje. Metamorfavo netgi aristokratinė paties žmogiškumo samprata, kuri nuo šiol atsisakė pripažinti bet kokį už individą aukštesnį autoritetą. Mat, šiaip jau individualizmą politikoje graikai tradiciškai laikė bendrą reikalą griaunančia liga, tačiau etikos sferoje ši naujai iškilusi individualios atsakomybės nuostata graikuose vėliau virto neabejotinu laimėjimu, o kultūroje jai buvo lemta tiesiog skandalinga sėkmė. Lyrinėje jonėnų ir aiolų poezijoje, sueiliuotoje gyvenimo audrose vėtytų ir mėtytų

* Graikiškai – atsiskyrimas nuo motininio oiko.

** Prisiminkime Tucidido pastabą, kad polis – „tai žmonės, o ne sienos ir laivai“. (Tuk., VII, 77)

aristokratų – tokių kaip ižūlus avantiūristas Archilochas, profesionalus maištininkas Alkajas, plevėsa sibiritas Anakreontas ir rafinuotas mizantropas Megaros dorėnas Teognidas – atsivėrė nepakartojamai šviežias ir spalvingas prieš kolektyvo valią ir tradicijų jungą sukilusio individo vidaus pasaulis, kuriame šventais dalykais galėjo būti laikomi tik į vidinį balsą įsiklausanti tvarka ir autentiškai pergyvenamas jausmas. Archilochas pirmasis iš subirusio gentinio pasaulio mentaliteto nuolaužų mėgino sukonstruoti naują vertybių sistemą. Joje individas pasiskelbė vieninteliu savo likimo šeimininku ir niekuo nepakeičiamu vertybių seikėtoju. Ir jeigu skydas, o tuo pačiu – kolektyvinė disciplina, daugiau trukdo nei padeda vyrui išsaugoti savo unikaliją savastį, tai Archilochas nedvejodamas siūlo atsisakyti ir skydo, ir visų su juo siejamų dorovinių prietarų.⁶² H. Fränkelis atkreipia dėmesį į neįprastą, dviem ekstremaliai skirtingom dievybėm tarnauti skirtą, Archilochos laikyseną, kurioje atsispindi dvi visai priešingos, tačiau paradoksaliai glaudžiai susietos egzistencijos formos:

Esu aš Enialo* pasekėjas
Ir meną, Mūzų dovanotą, moku.⁶³

Žinant bendrą ikiriterišką Archilochos pažiūrų ir jo itin nekilnaus elgesio manierų kontekstą, toks karinės jėgos ir subtilios kūrybinės dvasios sugretinimas leidžia manyti, kad poetas savo lyrinį herojų buvo tvirtai apsisprendęs laikyti niekam nepavaldžiu mikrokosmu, kuriame jėga visiškai pajungta savikliovai ir kuris pats sau esti teisė. Tačiau aki-

vaizdu, jog politinių stabilizatorių aiškiai stokojantis ir ties moralinio išsišokimo riba balansuojantis jonėnų individualizmas vargiai galėjo tapti universalaus teisingumo reikalaujančios visų graikų polių sistemos kelrode žvaigžde. Jonijos poetai Kalinas, Archilochas, Alkajas ir Mimnermas buvo tikri kariai-bardai, bet polio jie niekad nelaikė aukščiausiu absolūtu, kaip spartiečiai ir atėniečiai.⁶⁴ Atsivėrusios vertybinės įtampos akivaizdoje graikams teko pradėti svarstyti skausmingą dilemą – kas svarbiau – žmogus pats savaime ar žmogiškumą skatinanti polio aplinka.

x x x

„Polis auklėja vyrus“ – tvirtino poetas Simonidas.⁶⁵ J. Burckhardtas, parašęs pirmą holistinio pobūdžio studiją apie graikų pasaulį, manė, jog polio kaip žmogiškumo ugdytojo vaidmens šios tautos istorijoje beveik neįmanoma pervertinti. Jam priklauso puiki išvalga: „Polis yra vienintelė tikroji ir savo viršūnę pasiekusi helėnų religija.“⁶⁶ W. Jägeris, antrindamas šiai minčiai, pamėgino papildomai pateikti jos vidinės sklaidos turinį. Jo manymu, polio struktūroje, organiškai papildydami vienas kitą, tuo pat metu reiškiasi „egzaltuotas idealas ir despotiška galia. Šių savybių derme jis labai primena dievą“⁶⁷. Polis savo istoriją pradeda tuo, kad ima aiškiai suvokti netikėtai išryškėjusį teisės ir jėgos pamatinį prieštarumą, tuo pat metu suprasdamas, kad tarpusavyje jie niekaip negali būti atsieti vienas nuo kito. Polio tikslas – į vieną tandemą naujai integruoti aristokratijos amžiuje nederaimai atskirtus dieviškąją teisę su savo

* Karo dievo Arėjo sinonimas.

vertę pajutusią piliečių jėga. Jokiam individui, juolab karaliui, tokia galimybė daugiau nebuvo pripažįstama – tik poliui. Atmetęs aristokratų giminių pretenzijas aiškinti *Dikę*, remiantis „dieviškaisiais protėviais“, vieninteliu teisėtu dievų malonės paveldėtoju pasiskelbia visas polis. Savąjį dieviškumą jis paprastai grindė įsitikinimu, jog nuo sinoikizmo pradžios pats vykdo polį kažkada pasirinkusios ir jį globojančios dievybės – *Polieus, Polias* – valią.⁶⁸ *Atėnė* taip globojanti *Atėnus, Apolonas* – *Spartą, Hera* – *Argą, Artemidė* – *Efesą* ir taip toliau. Viena vertus, tai, kad patiems žmonėms dabar buvo patikima dieviškąją valią aiškinti, siejo jos sampratą su aristokratinio amžiaus *Dike*. Tačiau, antra vertus, noras po dievybės aigida grįžti prie kolektyvinės saugos sistemos naująją dieviškosios valios sampratą tarsi vėl priartino prie tautos tėvų-basilėjų laikų *Temidės* sampratos. Tai, kad graikų poliuose nebuvo vieningos bažnyčios ir privalomos religinės doktrinos, nekeitė požiūrio esmės. Piliečių dorovę ugdančia ir teisingumą ikūnijančia galia čia buvo laikomi dieviškieji nomai.⁶⁹

Nomai kaip naujoji dieviškosios valios objektyvacija pasirodė esantys ne kas kita, kaip gerai užmiršta ir vėl naujai atrasta sena. Homeras nomą suprato tik kaip kieno nors valdomą arba tvarkyti paskirtą ganyklos dalį.⁷⁰ Hesiodas apibūdino jį kaip tai, kas vieniems arba kitiems „pritinka“, arba prie ko jie yra „papratę“⁷¹. Nesunku pastebėti, jog kalbama apie tradicijos pašventinamus ir kaip tik dėl to dieviškumo aurą įgaunančius papročius. „Taip kaip teisinė sąmonė (*Dikė*) išstumia autoritarinę normą (*Temidę*), taip ir polis prisimena tai, kas

graikų žmoguje gyveno nepriklausomai nuo didikų pasaulio, kas nesumenkę išliko žemųjų sluoksnių pamaldžiam tikėjime ir pergyveno homerinio pasaulėvaizdžio racionalią dvasią – senojo kulto formas ir įpročius. Jų vardas buvo nomai.“⁷² Galima būtų apibrėžti, jog nomai – tai dieviškąją teisybę (*Dikę*) atitinkantys religiniai papročiai, saugomi demo tikyboje. Tuo tarpu polis yra suvokiamas kaip vienintelė vieta, kurioje nomai gali būti subrandinti ir įgauti skaidrų pavidalą. Tačiau nomai, kurie jau nebelaikomi tiesiogiai išreikštais dievų priesakais, o vien tradicijų saugomais papročiais, gali būti sąmoningai kraipomi. Megaros poetas Teognidas savo elegijose nepaprastai taikliai nusakė žmonių papročių krizę:

jų nomai pakrikę;
Gėdos neturi – puikybė ir begėdystė,
Dikę pametus, visą žemę jau valdo.⁷³

Spartoje panaši padėtis iki „*Likurgo*“ retrų* buvo vadinama *kakonomija*, t.y. bjauriais papročiais⁷⁴, o *Atėnuose* iki *Solono* tesmų** – *disnomija*, t.y. iškreiptais papročiais.⁷⁵ Papatrys, kartą iškreiptas, pats savaime atsitiesti nebegali. Tradicijos krizę įveikti gali tik sąmoningas ir individualiai angažuotas pagrindinių jos vertybių atgaivinimas. Graikai tokį reiškinį vadino *Eunomija****⁷⁶. M. Weberis irgi pastebi, kad tarp iracionalios charizmatinės teisėtvarkos ir racionalios įstatymų leidybos pas juos kurį laiką egzistavusi tarpinė teisės samprata.⁷⁷

* Graikiškai – žodinė tautos sutartis.

** Graikiškai – nuostatai.

*** Graikiškai – gerai sutvarkyti papročiai; terminas, artimas Naujaisiais laikais įsitvirtinusiai konstitucijos sampratai.

x x x

Šią būseną geriausiai atspindėjo Tirtajo ir Solono sukurtos Eunomijos. Hesiodas šiuo vardu, greta *Dikės*, vadino dar vieną *Dzeuso* ir *Temidės* dukterį.⁷⁸ Homero *Odisėjoje*, kur ši sąvoka pirmą kartą paminima, jinai tiesiogiai priešpriešinama žmonių pasipūtimui ir siejama su slaptai vykdomu žmonių elgesio tikrinimu, kuomet dievai, apsimetę svečiais,

Taip puikybę (*hybris*) žmonių ir dorybes (*eunomia*) išbando.⁷⁹

Aristotelis eunomijos buvimą apibrėžia keletu sąlygų. Pirma: tai turi būti gerai sudaryti įstatymai. Antra: jų turi būti griežtai laikomasi.⁸⁰ Taip pat jis skiria eunomiją, kaip polio santvarkos konstituciją, nuo paprastų įstatymų kūrimo jau esamai santvarkai. Ir įstatymus, ir santvarkas vienu metu kūrė tik Likurgas su Solonu.⁸¹ Tuo tarpu Zaleukas, Charondas, Drakontas ir Pitakas leidę įstatymus išimtinai jau esamai santvarkai.⁸²

Spartoje eunomijos šaknys siekė giliausius laikus. Pasak Aristotelio, „spartiečiai atidavė save įstatymų leidėjui, būdami jau parengti kariškam gyvenimo būdui“⁸³. Tradicinė Likurgo eunomijos data būtų 828 m. pr. Kr., tačiau tikrovėje valdžių pusiausvyros doktrina gali būti siejama tik su spartiečius organizuoti pastūmėjusiu, 743–724 m. pr. Kr. vykusiu pirmuoju Mesenijos karu.⁸⁴ Būtent per jį karaliai Polidoras ir Teopompas prie Likurgo retros pridėjo esminį papildymą: „Jeigu liaudis nuspręs kvailai, karaliai ir gerontai turi išėiti.“⁸⁵ Tačiau labiausiai tikėtinas pirmosios eunomijos autorius yra Tirtajas.⁸⁶ 665–640 m. pr. Kr. Spartoje vyko antrasis Mesenijos karas.

Tai jo metu spartiečiai, priversti karštingai stiprinti savojo polio solidarumą ir piliečių kovingumą pasikvietė iš jonėnų poetą Tirtają. Nors kilęs iš Jonijos, jis akivaizdžiai neįtardė simpatijos gimtajame krašte klestėjusiai individualistinei dvasiai, kuri, jo manymu, galėjo tik demoralizuoti polio gyvenimą. Griežtu atsakymu į Archilochos paleistą metaforą apie palankiu momentu numetamą skydą nuskamba Tirtajo karinė elegija, raginanti piliečius sąmoningai aukotis vardan aukščiausių vertybių – polio ir jo įstatymų.⁸⁷ Jinai ne tik sugebėjo pakelti spartiečių kovinę dvasią, bet ir ilgam įtvirtino optimaliai suderintą polio santvarką – vadinamąją eunomiją:

Tegul taryboj karaliai, kuriems dievai
taip palankūs,
Būna pirmieji ir šauniąją Spartą imas
globoti,
Išvien su jais patarėjai-gerontai, o vyrai
iš liaudies,
Gerbdami Retrą teisingą tegul visų san-
tarvės laikos,
Skelbdami tiesą tiktai ir gerą darydami
darbą.⁸⁸

Visai neatsitiktinai paskutinėje eilutėje, nusakydamas deramą spartiečių elgesio paradigmą, Tirtajas susieja tiesos sąryšį su fizinės jėgos reikalaujančiu darbų darymu. Ši sąlyga buvo būtina solidarumą skatinančiai politinei santvarkai sukurti ir įtvirtinti. Poetas karštai gina mintį, kad fizinės ir dvasinės žmonių gyvenimo aplinkybės polyje gali puikiai derėti tarpusavyje ir kad jame organiškai gali būti užpildoma spraga tarp jausmų ir proto.⁸⁹ Tirtajas pabrėžia, kad piliečiui neužtenka disponuoti vien tik gera fizine jėga. Pastaroji prasmės įgauna tik tuomet, kai ją išmokstama sudėti ant

polio bendros gerovės aukuro. Apeliuodamas į aristokratinės vertybes išryškinančius mitologinius vaizdinius, *Eunomijos* autorius su panieka kalba apie žmogų, pasižymintį kiklopo jėga, Borėjo greičiu, karališku Pelopo stotu, Adrasto gražbylyste ar Mido turtais, jei jam svarbus tik jis pats, o ne viso polio šlovė.⁹⁰ Pasak W. Jägerio, Tirtajas sėkmingai „pertvarkė homerinį individualaus nugalėtojo aretės idealą į patrioto aretę, ir pamėgino įkvėpti šį naują tikėjimą visam poliui.“⁹¹

x x x

Praėjus pusei amžiaus, Atėnų išminčius Solonas paskelbė kitą, tobulesnę, eunomijos variantą.

Čia ji ženklinoma ilgos šio polio teisinės evoliucijos gairę. Jau nuo 683 m. pr. Kr., kartu su naująja vieneriems metams renkamų archontų tvarka, Atėnuose buvo pradėta rinkti šeši tesmotetai, kurių uždavinys buvo užrašyti ir paviešinti vadinamuosius *tesmus* – teisinius sprendimus, vėliau peraugusius į įstatymus. Drakontas maždaug 624 m. pr. Kr. iš daugelio tesmų pirmasis sukūrė sistemiską visumą ir tuo, netgi nekeisdamas santvarkos, pradėjo politizuoti teisę.⁹² 594 m. pr. Kr. Atėnų archontu su ypatingais įgaliojimais santvarkai keisti ir kartu *dialaktu** buvo išrinktas Solonas.⁹³ Savo veiklos tikslus jis nusakė taip:

Liepia manoji širdis atėniečiams įrodyti aiškiai,
Kad disnomija neša poliui krūvą nelaimių.
Vien tik eunomija tvarką ir santarvę gali suteikti.
O neteisīgiems žmonėms ji uždeda pančius sunkius.⁹⁴

Solono reformos buvo paskutinis krizės apimtų Atėnų bandymas politinę evoliuciją išlaikyti teisiniuose rėmuose.⁹⁵ Tie poliai, kurie visoje Graikijoje siaučiant neramumams, nesuspėjo įsivesti ar įtvirtinti *eunomijos*, vėliau gavo patirti *tiranijos* skonį. Solono kūrinys, lyginant su Tirtajo, politinėje teologijoje padaro žymų žingsnį priekin. Kaip ir visi anksčiau tesmotetai, Solonas sutinka, kad teisingumas suteiktas dievų, bet tuo pat metu aiškiai nurodo, kad tai jis pats asmeniškai davęs atėniečiams bendrabūvio taisykles, pagal kurias polis gali valdytis pats.⁹⁶ J. Bleickenas papildė šią nuostatą „apverstu“ teiginiu: jo manymu, Solonas pirmasis žmogiškuosius tesmus pabandė iškelti iki dieviškųjų nomų rango, nustatydamas juos *šimtui metų*, kas graikams reiškė „amžinai“⁹⁷. Savo įkurtą konstitucinę tvarką Solonas vadino *timokratija***, nes nenumatė visiems piliečiams aritmetiškai lygių teisių, o kiekvienai piliečių turtinei grupei suteikė jai prideramą vietą ir politinės įtakos dalį⁹⁸:

Liaudžiai valdžios aš daviau nei daug,
nei mažai – kiek pakanka,
Nei atėmęs garbės, nei padidinęs ją.⁹⁹

Kalbėdamas apie savo atkurtą pilietinį solidarumą, Solonas tradiciškai mano esant reikalinga prikelti graikams tiek daug reiškusią skydo metaforą:

Tarsi tvirtuoju skydu vienus ir kitus aš apgyniau.¹⁰⁰

Didžioji atėniečių dalis įgavo tik aktyvią rinkimų teisę eklesijoje, tačiau svar-

* Graikiškai – tarpininku.

** Graikiškai – turto cenzu grindžiama valdžia, kuria dalijasi patys apsiginkluoti pajėgiantys piliečiai.

biausias dalykas, kurį Solonas patikėjo demui, buvo galimybė dalyvauti polio teisinėje sistemoje.¹⁰¹ Tautos teismas heliaja apdraudė liaudį nuo eupatridų savivalės ir leido pasijusti vieno politinio kūno nariais. Ypatingą Solono nusiteikimą įtvirtinti teisingumą iliustravo taip pat jam suteiktas aisimneto titulas, jau nuo Homero laikų glaudžiai sietas su *Dikės* vardu.¹⁰² Solonas atliko milžinišką darbą, atėniečius iš mieste gyvenančių giminiečių versdamas piliečiais. Iki jo dominavo *idiotinė** nuostata: *kas patiria skriaudą, gali skųstis teismui*. Nuo Solono ją pakeičia *politinė* nuostata: *kas mato skriaudą, gali skųstis teismui*¹⁰³. Viską vainikavo garsusis išminčiaus tesmas¹⁰⁴: „Kas vidaus kivirčiuose nestoja niekieno pusėn, tas pasmerkiamas atimijai ir praranda pilietines teises.“ Kurdamas politinę santvarką, Solonas ypatingą dėmesį skyrė proto ir jėgos pusiausvyros mechanizmui. Jo manymu, atskiro individo susivaldymas (*sophrosyne*), sukuriąs pusiausvyros būseną „tarp dviejų žmogaus sielos būsenų: afektų, emocijų, aistrų (*thymos*; lyrinės poezijos pamėgta tema) ir apgalvoto apdairumo, protingo apskaičiavimo, apdainuoto gnominiame mokyme“¹⁰⁵. Tokį pat idealą Solonas mėgino įkūnyti politiniame organizme ir

savo pastangų vaisių galiausiai apibrėžė taupiu skelbimu:

Įstatymus ir prievartą suderinau.¹⁰⁶

Piliečiams dar neįprasta Solono politinė nuostata visur ir visada stengtis derinti teises, ekonomines ir vertybines priešybes, taip pat noras laikytis saikingos vidurio pozicijos netenkinio susipriešinusių klasių lūkesčių ir prieštaravo tuo metu politikoje jau pradėjusiam formuotis švytuoklės principui. Skirtingai nuo Spartos, Atėnams nepavyko išvengti tiranijos. Nė viena prieš tiraniją nukreiptų Solono filipikų nesuveikė, nes tuo metu kol kas dar nepakankamai sustiprėjusį poli galutinai paversti tvirtu politiniu kūnu galėjo tik ant-politinis tirano autoritetas.¹⁰⁷ Polemizuodamas su tirano Peisistrato šalininkais, Solonas davė pradžią ir politinio teisėtumo apologijai. Toks jo aforizmas kaip „nuo stiprių žmonių polis žūva“¹⁰⁸, arba dveilis, skirtas individualistinei, pačių graikų *idiotine* vadinaimai, atėniečių išminčiai pašiepti:

Lapės gudruolės žingsniu jūs mokate eiti po vieną:

Bet kartu susirinkus, protas visai jus apeleidžia.¹⁰⁹

tapo viena pagrindinių klasikinio laikotarpio politinės filosofijos diskusijų temų.

IŠVADOS

Graikai savo raidos tūkstantmetį nuo savo *Tamsiųjų amžių* pradžios iki nepriklausomybės praradimo pabaigė, Europos tautoms testamentu palikdami unikalia, anksčiau nežinomą žmonių politi-

nio bendrabūvio praktiką. Reikia pridurti, kad graikams pavyko sukurti ne tik pagrindinius teisinio valdymo principus, bet ir unikalų žmogaus tipą, kuriame, skirtingai nuo teisinei kontrolei nepavaldžios sakralinio monarcho figūros, tilpo didžiulė žmogaus santykio su tiesa bei

* Graikiškai – gebėjimas veikti tik individualiai, kiekvienas kas sau.

teise įvairovė ir atsakingo politinio elgesio standartai. Pateiksime apibendrintą schemą, kuria remiantis galima atkurti istoriškai susiklosčiusias Graikijoje *valdymo formos* ir jas atitinkančius *tvarkos (teisingumo) principus*:

1. Sakralinio monarcho įkūnijama archė lemia jo valdžią ne tik žmonių, bet ir antasmenės kosminės sąrangos atžvilgiu. Rėmimasis klastos principu, kurį simbolizuoja *Metidė*, leidžia valdovui būti anapus gėrio ir blogio.

2. Karo vado funkcijomis apribotą basilėjaus valdžią legitimuoja tik būtinybė sieti ją su teise. Valstybėje atsiranda paralelė tarp karinės jėgos ir paprotinę teisę simbolizuojančios *Temidės* principo.

3. Savivaldą iškovojusiam poliui žinomas teisminis polio vidaus ginčų spren-

dimo būdas, kurį simbolizuoja *Dikė*, tačiau iš dievų save kildinantys aristokratai vis dar gina savo išimtinę privilegiją vadovauti teisiniams procesams.

4. Vieninteliu teisėtu dievų malonės paveldėtoju pasiskelbia visi piliečiai. Liaudžiai kovojant dėl įstatymų užrašymo, nusistovi kompromisinė turto cenzu grindžiamos timokratijos sąsaja su geometrinę lygybę ginančia konstitucine *Eunomija*.

5. Ir tik po to, įtvirtinus tiesioginę demokratiją, demas paskelbė apie savo visagalybę. Visų piliečių aritmetinę lygybę grindžiantis *Isonomijos* principas suteikė jam ne tik įstatyminę galimybę ignoruoti mažumos teises, bet ir, reikalui esant, pačius įstatymus keisti dekretais (*psephismata*).

Literatūra ir nuorodos

- ⁴² James McGlew. *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*. – Ithaca – London: Cornell University Press, 1995.
- ⁴³ Aristotel. Afinskaja politija. // Aristotel. *Politika. Afinskaja politija*. – Moskva: Mysl, 1997, c. 16, 7.
- ⁴⁴ Friedrich Nietzsche. *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*. – Vilnius: Pradai, 1997, p. 38.
- ⁴⁵ Hannah Arendt. *Tarp praeities ir ateities*. – Vilnius: Aidai, 1995, p. 45.
- ⁴⁶ Humphrey D. Kitto. *The Greeks*. – Baltimore: Penguin, 1964, p. 104.
- ⁴⁷ Jochen Bleicken. *Die athenische Demokratie*. – Paderborn-München: F. Schöningh, 1988, S. 27. Kazimierz Kumaniecki. *Istorija kultury Drevnej Greciji i Rima*. – Moskva: Vysšaja škola, 1990, c. 51.
- ⁴⁸ Friedrich Nietzsche. *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*. – Vilnius: Pradai, 1997, p. 39.
- ⁴⁹ Vladimiras Šilkarskis. Mistinis epas. // *Proskyna*, 1990, nr. 2 (5), p. 95.
- ⁵⁰ Jacob Burckhardt. *Kulturgeschichte Griechen-*

lands. – Wien-Leipzig: J. Müller & Co, 1923, S. 59–60.

- ⁵¹ Moses Finley. *The Ancient Greeks: An Introduction to Their Life and Thought*. – New York: Viking, 1972, p. 27.
- ⁵² Plutarchas. Solonas. Vertė N. Juchnevičienė. // Plutarchas. *Biografijos*. – Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 18.
- ⁵³ Ten pat, p. 12.
- ⁵⁴ Herodotas. *Istorija*. – Vilnius: Mintis, 1988, VII, 6.
- ⁵⁵ Marcel Detienne, Giulia Sissa. *Povsednevnaja žizn grečeskich bogov*. – Moskva: Palimpsest, 2003, c. 168.
- ⁵⁶ Herodotas. *Istorija*. – Vilnius: Mintis, 1988, p. 42–43.
- ⁵⁷ Will Durant. *Das Leben Griechenlands*. – Bern: Francke, 1957, S. 173.
- ⁵⁸ Victor Ehrenberg. *Die Rechtsidee im frühen Griechentum. Untersuchungen zur Geschichte der werdenden Polis*. – Leipzig: Hirzel, 1921, S. 126–129; D. Humphrey Kitto. *The Greeks*. – Baltimore: Penguin, 1964, p. 64–79; Max Pohlenz. *Staatsgedanke und Staatslehre der Griechen*. – Leipzig: Quelle, 1923, S. 6–7.

- ⁵⁹ Aristotelis. *Politika*. Vertė M. Strockis. – Vilnius: Pradai, 1997, 1279 a.
- ⁶⁰ Thucydides. *The Peloponnesian War*. – Baltimore: Penguin, 1956, III, 62.
- ⁶¹ Hermann Fränkel. *Early Greek Poetry and Philosophy. A History of Greek Epic, Lyric, and Prose to the Middle of the Fifth Century*. – New York–London: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1975, p. 190; Chester G. Starr. *History of the Ancient World*. – New York–Oxford: Oxford University Press, 1965, p. 17.
- ⁶² Hermann Fränkel. *Early Greek Poetry and Philosophy. A History of Greek Epic, Lyric, and Prose to the Middle of the Fifth Century*. – New York–London: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1975, p. 137.
- ⁶³ Ten pat.
- ⁶⁴ Werner W. Jäger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture*. – New York: Oxford University Press, 1945, Vol. I. *Archaic Greece. The Mind of Athens*, p. 99.
- ⁶⁵ F. Heiniman. *Nomos und Physis. Herkunft und Bedeutung einer Antithese in griechischen Denken des 5. Jahrhunderts*. – Basel: Reinhardt, 1945, S. 36.
- ⁶⁶ Jacob Burckhardt. *Kulturgeschichte Griechenlands*. – Wien–Leipzig: J. Müller & Co, 1923, S. 62.
- ⁶⁷ Werner W. Jäger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture*. – New York: Oxford University Press, 1945, Vol. I. *Archaic Greece. The Mind of Athens*, p. 94.
- ⁶⁸ Max Pohlenz. *Staatsgedanke und Staatslehre der Griechen*. – Leipzig: Quelle, 1923, S. 10; Faddiej Zelinskij. *Religija ellinizma*. – Tomsk: Vodolej, 1996, c. 59–62.
- ⁶⁹ Humphrey D. Kitto. *The Greeks*. – Baltimore: Penguin, 1964, p. 94.
- ⁷⁰ Victor Ehrenberg. *Die Rechtsidee im frühen Griechentum. Untersuchungen zur Geschichte der werdenden Polis*. – Leipzig: Hirzel, 1921, S. 114.
- ⁷¹ Ten pat, S. 116.
- ⁷² Ten pat.
- ⁷³ Feognid. *Elegiji*. // A. Dovatur. *Feognid i jego vremia*. – Leningrad: Nauka, 1989, c. 290–292.
- ⁷⁴ Herodotas. *Istorija*. – Vilnius: Mintis, 1988, I, p. 65; Thucydides. *The Peloponnesian War*. – Baltimore: Penguin, 1956, I, p. 18.
- ⁷⁵ Solon. *Nastavlenija afinianam (Eunomija)*. // Aristotel. *Politika. Afinskaja politija*. – Moskva: Mysl, 1997, c. 31–32.
- ⁷⁶ Jochen Bleicken. *Die athenische Demokratie*. – Paderborn–München: F. Schöningh, 1988, S. 22; Wilfried Nippel. *Politische Theorien der griechisch-römischen Antike*. // *Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart*. Hg. H.-J. Lieber. – München: Günter Olzog, 1991, S. 19.
- ⁷⁷ Max Weber. *Gorod*. // Max Weber. *Izbrannoje*. – Moskva: Jurist, 1994, c. 393.
- ⁷⁸ Hesiodas. *Darbai ir dienos*. // J. Dumčius, L. Valikūnas. *Graikų literatūros chrestomatija*. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 902.
- ⁷⁹ Homeras. *Odisėja* Vertė A. Dambrasukas. – Vilnius: Vaga, 1979, XVII, 487.
- ⁸⁰ Aristotelis. *Politika*. Vertė M. Strockis. – Vilnius: Pradai, 1997, 1294a.
- ⁸¹ Ten pat, 1273b.
- ⁸² Ten pat, 1274a-b.
- ⁸³ Ten pat, 1270a.
- ⁸⁴ Nicholas Hammond. *Istorija Drevnej Greciji*. – Moskva: Centrpoligraf, 2003, c. 120.
- ⁸⁵ Plutarch. *Likurg*. // Plutarch. *Sravnitelnyje žizneopisanija*. – Moskva: Nauka, 1994, T. I, c. 6.
- ⁸⁶ Conrad M. Stibbe. 1996. *Das andere Sparta*. – Mainz: Zabern, 1996, S. 69–74.
- ⁸⁷ Erich Bethe. *Die Griechische Dichtung*. – Potsdam: Athenaion, 1924, S. 83–85.
- ⁸⁸ Plutarch. *Likurg*. // Plutarch. *Sravnitelnyje žizneopisanija*. – Moskva: Nauka, 1994, T. I, c. 6.
- ⁸⁹ Hermann Fränkel. *Early Greek Poetry and Philosophy. A History of Greek Epic, Lyric, and Prose to the Middle of the Fifth Century*. – New York–London: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1975, p. 158–159.
- ⁹⁰ Werner W. Jäger. *Paideia: the Ideals of Greek Culture*. – New York: Oxford University Press, 1945, Vol. I. *Archaic Greece. The Mind of Athens*, p. 91.
- ⁹¹ Ten pat, p. 90.
- ⁹² Victor Ehrenberg. *Die Rechtsidee im frühen Griechentum. Untersuchungen zur Geschichte der werdenden Polis*. – Leipzig: Hirzel, 1921, S. 104–108.
- ⁹³ Jochen Bleicken. *Die athenische Demokratie*. – Paderborn–München: F. Schöningh, 1988, S. 17.
- ⁹⁴ Solon. *Nastavlenija afinianam (Eunomija)*. // Aristotel. *Politika. Afinskaja politija*. – Moskva: Mysl, 1997, c. 30–33.
- ⁹⁵ Helmut Berve. *Tirany Grecii*. – Rostov/D.: Feniks, 1997, S. 212.
- ⁹⁶ Moses Finley. *The Ancient Greeks: An Introduction to Their Life and Thought*. – New York: Viking, 1972, p. 27.
- ⁹⁷ Jochen Bleicken. *Die athenische Demokratie*. – Paderborn–München: F. Schöningh, 1988, S. 23.

- ⁹⁸ Alfred Heuss. Hellas. // Mann G. und Heuss A. (Hg). *Propyläen Weltgeschichte. Griechenland. Die hellenistische Welt.* – Berlin-Frankfurt/M.: Propyläen Verlag, 1986, Band 3, S. 169.
- ⁹⁹ Plutarchas. Solonas. Vertė N. Juchnevičienė. // Plutarchas. *Biografijos.* – Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 18.
- ¹⁰⁰ Ten pat.
- ¹⁰¹ Aristotel. Afinskaja politija. // Aristotel. *Politika. Afinskaja politija.* – Moskva: Mysl, 1997, c. 9.
- ¹⁰² Homeras. *Odiseja.* Vertė A. Dambrauskas. – Vilnius: Vaga, 1979, XI, 84.
- ¹⁰³ Plutarchas. Solonas. Vertė N. Juchnevičienė. // Plutarchas. *Biografijos.* Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 18.
- ¹⁰⁴ Aristotel. Afinskaja politija. // Aristotel. *Politika. Afinskaja politija.* – Moskva: Mysl, 1997, c. 8, 5.
- ¹⁰⁵ Jean-Pierre Vernant. *Proischoždenije drevnegrečeskoj mysli.* – Moskva: Progress, 1988, c. 110–111.
- ¹⁰⁶ Plutarchas. Solonas. Vertė N. Juchnevičienė. // Plutarchas. *Biografijos.* – Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 14.
- ¹⁰⁷ Helmut Berve. *Tirany Grecii.* – Rostov/D.: Feniks, 1997, S. 237.
- ¹⁰⁸ Diogen Laertskij. *O žizni, učenijach i izrečenijach znamenitych filosofov.* – Moskva: Mysl, 1986, I, c. 49.
- ¹⁰⁹ Ten pat, I, c. 51.